

ФІЛОСОФСЬКО-ІСТОРИЧНІ ІДЕЇ У ТВОРЧОСТІ ДМИТРА ЧИЖЕВСЬКО

У статті здійснена спроба виділити шар філософсько-історичних ідей у науковій творчості Дмитра Чижевського. Підкреслюється, що в основі його поглядів лежала гегелівська теорія історичного процесу. У ранніх статтях з історіософської проблематики виразно прослідковуються ірраціональні мотиви у вигляді концепту долі. На рівні методологічного забезпечення періодизації історичного процесу він покладав веберівське вчення про ідеальний тип. Зазначено, що Чижевський одним із перших піддав рефлексії сам факт української філософсько-історичної думки.

There has been made an attempt to mark out the philosophical-and-historical layer of Dmytro Chyzhevsky's scientific creative work in this article. Hegel's Theory of the Historical Process has been emphasized to be the base of his views on it. In his early historically sophisticated articles there were clear traced the problematical things of irrational grounds as the Fate Conception. He offered the Veber's Conception of the Ideal Type at the level of a methodological ensuring of the historical process' division into periods Chyzhevsky emphasized to be one of those first who received that fact of Ukrainian philosophical-and-historical thoughts in order to reflect it.

Первинною цеглиною конструювання ідеї українського філософського процесу є дослідження філософських поглядів окремих українських мислителів. За останні десятиріччя суттєво зріс обсяг знань у цій галузі філософського знання. Але із зростанням знань зростає і кількість нез'ясованих питань. Однією із центральних постатей української інтелектуальної традиції ХХ століття, що активно досліджується зараз істориками української філософії є Дмитро Чижевський (1894-1977).

Творчість цього енциклопедично освідченого вченого, одного з найбільших українознавців ХХ століття, стала об'єктом уваги дослідників ще за життя автора. Варто згадати хоча б роботу Є.Пизюра «Дмитро Чижевський (до 60-літнього ювілею)». В Україні наукова творчість Чижевського особливо активно стала вивчатись, починаючи з 90-х рр. ХХ сторіччя. До першої з таких робіт варто віднести статтю В.Лісового. Особливо багато робіт, написаних українськими дослідниками, присвячено історико-філософським побудовам Чижевського та розумінню ним специфіки українського філософського процесу. На цю тему писали В.Горський, С.Кримський, П.Гнатенко, І.Гомілко, А.Погорілий.

Мета ж цієї статті – звернути більш чільну увагу на шар

філософсько-історичних ідей у творчості Чижевського та вказати на той світоглядний, духовний та методологічний контекст, що, як відомо, і надає смисл тексту (тобто філософсько-історичним побудовам Чижевського).

Відразу зазначимо, що філософсько-історична проблематика не була визначальною у творчості Чижевського. Але зважаючи на те, що філософською рефлексією позначені багато його наукових робіт, прямо не пов'язаних з філософським рівнем вирішенням проблем, можна спробувати виділити і філософський шар рефлексій над історією. Серед небагатьох робіт, які прямо присвячені філософії історії варто назвати ранню розвідку Чижевського «На теми філософії історії» (1925 рік). В інших же працях філософсько-історичні ідеї висловлені побіжно, часто як методологічне підґрунтя для розв'язання конкретних наукових проблем (наприклад, у статтях «Культурно-історичні епохи» (1948 р.) та «Початки і кінці нових ідеологічних епох» (1954 р.)). Незважаючи на таку «ескізність», філософсько-історичні погляди Чижевського становлять певний інтерес для розуміння специфіки розвитку української філософії у ХХ столітті, необхідними вони стають і для пояснення особливостей розвитку української національної ідеології.

Значення історіософських та епістемологічно-історичних ідей Чижевського стає зрозумілим у контексті процесу становлення модерної української нації та державницьких змагань 1917-1921 і 1939-1941 років як досить важливих і, можна сказати, знакових його точок. Справа в тому, що, як на нашу думку, існує досить чітка відповідність між періодами націєтворення у політичній сфері і періодами активізації осмислення історичного процесу національно заангажованими інтелектуалами. Українські ідеологи, безпосередньо пов'язані з практикою політичної боротьби (В.Липинський, Д.Донцов, Ю.Вассиян) піддавали минуле (переважно українське) процедурі осмислення з надією, що воно може щось «сказати», дати пораду при вирішенні нагальних потреб сучасної їм дійсності. Тому українська історіософія цієї доби фіксує не лише момент поразки визвольних змагань 1917-1921 рр. (згадаємо, що фантазування над часовим виміром свого існування притаманне масовій свідомості саме тих народів, вихід яких із неісторичного існування в історію закінчився невдачею), але й є фактором надії на майбутнє політичне відродження України. Від розгадки таємниці історії, вважали вони, залежить відкриття долі української нації. Знання своєї долі (якої, до речі, не знали навіть давньогрецькі боги) робить нас всесильними відносно майбутнього. Як досить влучно про цю ситуацію писав відомий націоналістичний ідеолог Ю.Вассиян: «Для нації, що мусить вести боротьбу аж до перемоги – не може бути пізнання власної минувшини самоціллю, заспокоєнням чисто теоретичного зацікавлення, але першим із необхідних творчих засобів, бо справа йде про *продовжування* життя,

а не про погляд на завершену історію»¹. При цьому метою «осмислюючого» погляду на історію є конструювання певної «картини» чи «образу» історії з точки зору потреб сьогодення. Тому саме історіософія як інтуїтивно-глобальна конструкція бажаної моделі історичного процесу в цілому чи національної історії як його складової і здійснює цю прагматичну функцію. У свою чергу, таке звернення до минулого базується на специфічній ідеї зв'язку між минулим і сучасністю, коли сучасність вважається прямим продовженням минулого; і минуле, у свою чергу, є такою причиною, наслідком якої обов'язково буде сучасність; якісь розриви тут не передбачаються.

Тому не дивно, що в українській соціально-філософській думці кінця ХІХ – першої половини ХХ століття спостерігається своєрідне «згущення» історіософської проблематики. Найбільша кількість історіософських текстів, найбільше розмаїття концептуальних підходів, найбільший вплив на формування суспільно-політичної складової масових світоглядів дозволяє нам зробити висновок, що це був період найвищого злету української філософсько-історичної думки у модерну добу. Серед найбільш яскравих представників історіософського знання цього періоду слід виділити М.Грушевського, І.Франка, Б.Кістяківського, В.Липинського, Д.Донцова, Ю.Вассіяна, І.Мірчука, Ю.Липу, М.Хвильового, Є.Маланюка, В.Петрова. Складовою

131

історіософського дискурсу цього періоду по праву можуть бути названі й ідеї Дмитра Чижевського.

При цьому виразно проглядається, що підґрунтям рефлексій над історичним виміром людського буття у Чижевського виступає гегелівська теорія історичного процесу (принаймні, це вірно для 20–30 років). До ідеї світового духу, який у певний проміжок часу робить ставку на той чи інший народ (націю), отримуючи у ньому найвище для даного етапу вираження і стаючи «духом народу», Чижевський ставиться досить прихильно². Цей «історичний «дух»... виконує свою історичну місію, ніби доручаючи її виконання в окремі історичні епохи окремим народам або їх групам»³ – пише він.

Отже, концепт народу (нації) є визначальним для розуміння специфіки історичного процесу. На початку своєї роботи «Нариси історії філософії на Україні» Чижевський подає своє розуміння феномену нації. Він розрізняє два види поглядів на цю проблему – раціональний і романтичний. Для раціонального підходу істотним є розуміння нації, національного як «історичної помилки», «необхідного зла», яке буде обов'язково подолане у майбутньому, на шляху до самореалізації раціонального начала.

Погляди самого Чижевського виразно тяжіють до іншої, романтичної, моделі пояснення феномену нації. Людство як ціле складається із конкретних націй і тільки через них воно можливе. Неможливо любити загальнолюдське, «вічне», «наднаціональне» через заперечення національного. Вселюдське, «наднаціональне», що є ідеалом раціоналістів, може проявитись лише через національне і тому «кожна нація є тільки обмеженим і однобічним розкриття людського ідеалу. Але лише в цих обмежених і однобічних здійсненнях загальнолюдський ідеал і є живий. Тому кожна нація якраз в своєму своєрідному оригінальному, у своїй «однобічності» і обмеженості і має вічне, загальне значіння»⁴. Біля витоків такого гегелівського і в той же час романтичного розуміння суті нації були ідеї Й.Г.Гердера. Саме він уподібнював нації гілкам на стволі людства. А внутрішнім законом нації (народу), що охоплює повсякденне життя, мову, його дух і є національний характер. У самого ж Г.В.Ф.Гегеля помічається смислова невідповідність понять «національний дух» та «національний характер». Національний дух має нижчі рівні свого існування і вони дотичні до природної історії людства. До таких природно обумовлених сторін у житті народу він відносить тілесний розвиток, повсякденний спосіб життя, специфіку занять, особливості напрямку розуму та волі. Це і є національний характер⁵. Національний характер містить у собі той зародок, із якого потім розвивається історія націй. Вища ж, «духовна» форма національного духу, до якої підіймається «природний дух», що живе у націях є вже предметом філософії історії⁶. Отже, відношення національного духу і національного характеру – це відношення роду і виду.

Пізніше перехід ідеї національного духу із гегелівського метафізичного рівня на емпіричний породив теорію національного характеру (Х.Штейнталь, М.Лацарус), яка вже претендувала на те, щоб бути науковим рівнем пізнання. Типом філософсько-історичного знання теорія національного характеру стає у творчості Вільгельма Вундта (1832-1920) – відомого німецького психолога-емпірика та філософа. Історія для нього – це «концентрація психічних процесів у відносно міцні та дієві вольові цілісності або ж у позитивні єдності народів та спільнот». Закони історії є законами колективної психології, вони є результатом «саморозвитку» духу народу⁷. Вундт створив навіть новий напрямок у науці – «психологію народів» (Völkerpsychologie).

Погляди Чижевського на природу історичного розвитку також розвиваються у мажах цієї парадигми. Отже, суб'єктом історичного процесу виступає нація, сутність якої найповніше втілюється у національному характерові. Розуміння національного характеру або ще «народного світогляду» у Чижевського, як відомо, формулюється так: народний світогляд «є національно-зумовлене становисько (ставлення. – В.А.) даного народу до світу та життя. Він виявляється і в тім, що цей народ у світі любить, чого в житті він уникає, що в людині

найвище оцінює, до чого ставиться негативно і т.д. Розуміється, протягом віків народній світогляд не залишається все тим самим. І впливи чужих культур і великі зміни у власному житті – все це накладає відбиток на психіку народню. Народній світогляд є, таким чином, сполучення певних надісторичних та історичних елементів. Історично-зумовлені елементи, розуміється, легше піддаються зміні, ніж зумовлені певним психічним укладом нації»⁸.

Сам Чижевський, коли говорить про народний світогляд, розуміє його як внутрішню притаманність деяких рис цього світогляду якійсь кількості індивідуальних свідомостей. Ці риси не є чимось раз і назавжди даним; це, якщо висловлюватись мовою сучасного українського філософа С.Кримського, певні «пресупозиції», «схильності», «тенденції». І Чижевський також проявляє обережність і утримується від детальної і закінченої характеристики народного характеру (світогляду) українця. Те що визначається ним як «український національний тип» обережно називається «певними натяками» або ж таким, що носить «гіпотетичний» характер. До типових рис українського народного характеру, що вплинули на формування національного світогляду (Чижевський поняття «національний світогляд», «народний світогляд» та «народний характер» часто ототожнює) він відносить «емоціоналізм, сентименталізм, чутливість та ліризм, що найбільше виявляється в естетизмі українського народного життя...», «поруч з цими рисами стоять індивідуалізм та стремління до «свободи» в різних розуміннях цього слова...», «поруч з цими двома основними рисами стоїть третя – неспокій і рухливість, більш психічні, ніж зовнішні (це і дуже позитивні риси характеру, як здібність до прийняття нового, тенденції до психологічної еволюції, але і максимально негативні сторінки української історії – «шатость», тенденція до взаємної боротьби, до руйнування власних і чужих життєвих форм)»⁹. До цих рис він відносить також і «релігійне забарвлення», що супроводжує історичне життя українців. Але українська нація і, ширше, все слов'янство, у відповідності з гегелівською теорією ще не стали суб'єктами історичного процесу.

Чижевський як дослідник позиціонує себе прихильником строгого наукового методу позитивістського типу, але тим не менш у своїй розвідці «На теми філософії історії» в основу історичного процесу він кладе концепт долі. Тут якраз і відчувається вплив пануючих тоді ірраціональних теорій в осмисленні історичного процесу, і в першу чергу ідей, викладених у роботах О.Шпенглера та ідеологів «консервативної революції». На думку Чижевського і життя окремої людини, і життя народу залежить не лише від раціональних моментів. Завжди в історії є місце непередбачуваним, таємничій силі, що криється у самому факті життя. «І тут немає виразнішого і багатшого змістом слова, ніж «доля» – слова, що підкреслює суворий, трагічний і в той самий час колосальний своїм значенням, могутній у силу своєї

захопленості й невмолимо жорстокий характер того, що зв'язує людину, націю й державу не тільки назверх, а й з середини, ув її житті через них самих»¹⁰. Здається, що долю можна перемогти. І до таких справді величних перемог належить, наприклад, набуття занепалим, не-

132

державним народом державного статусу (чи його відновлення), або стан внутрішнього «національного відродження», коли всім вже здається, що цей народ ніколи не встане з колін. Але така перемога над долею – це теж, як не дивно, прояв тієї ж долі. І ця доля така ж непояснювана, несподівана і вища за будь-яку людську волю. На думку Чижевського таку дивну зміну долі адекватніше позначати не в наукових термінах, а в теологічних, наприклад милістю чи благодаттю. Доля ж побачена тверезим, раціональним поглядом породжує почуття трагічності людського буття.

Чижевський ніде не говорить, що в цих думках якимось чином відобразились тогочасні українські події, або що він говорить саме про українську долю. Але зрозуміло, що *досвід поразки* в українських державницьких змаганнях явно чи неявно, але якимось дав про себе знати при висловлюванні таких ідей. Через категорію долі справді можна адекватніше пояснити непередбачувані, незрозумілі, ті, що йдуть у розріз із особистими національними переконаннями, тогочасні історичні реалії, ніж, наприклад, через категорію закону.

Та Чижевський є не тільки носієм української національного світогляду і, відповідно, творцем історіософських ідей, що концептуалізують цей тип світогляду¹¹, але він, насамперед, вчений, і тому не може не розрізняти специфіки наукового та світоглядно-ідеологічного дискурсів. І в пізніші періоди своєї наукової роботи його набагато більше цікавлять ті складові філософсько-історичного знання, що прямо не пов'язані із ідеологічним виміром людського буття чи національним світоглядом. Мова у даному випадку йде про епістемологічні проблеми історичної науки і в першу чергу ті, що виникають при спробі створити наукову періодизацію історії. Членування історичного процесу на періоди, епохи, формації завжди відбувається з позицій теперішнього часу і специфіки того запасу культурного досвіду, в якому знаходиться дослідник. Людина живучи у світі значущого, не може не приписувати значень і своєму минулому, яке внаслідок такого приписування не сприймається як суцільний масив зникаючих у Леті міжлюдських ситуацій, але як щось *неоднорідне*; це і є підґрунтям членування історичного процесу на різні відтинки, що відповідають тим значенням. З точки зору Чижевського, минулий історичний час на відтинки можна ділити по-різному: на епохи, за століттями, або наприклад на добу «національного відродження» чи «добу Руїни». Для філософів притаманні досить

абстрактні схеми поділу минулого. Та незважаючи на велику кількість в історії філософської думки таких поділів (за приклад Чижевський тут бере побудови історичного процесу Йоахіма Флорського, Й.Г.Фіхте, марксизму), можна зауважити у цьому розмаїтті і деякі спільні риси. Виділивши це спільне, ми помічаємо, що історичний процес у творчості цих мислителів вкладається у схему із трьох відтинків. Перший відтинок – це якийсь первісний стан, що йому приписуються риси «Золотого віку», другий відтинок – це теперішній стан і фіксується він на лінії часу із значенням занепаду, третій, що асоціюється із майбутнім, наповнюється оптимістичними смислами відродження, це повернення ідеальних часів величі, що були притаманні минулому «Золотому віку»¹².

Чижевський на противагу, як він вважає, абстрактним філософським поділам, пропонує ділити історію на періоди виходячи із змістовних характеристик епохи. У його роботі «Культурно-історичні епохи» проблема змісту розглядається на прикладі фактів літератури, мистецтва і, більш широко, фактів європейської та української культури. Література чи мистецтво є складовою історії, тому те, що характерне для мистецької епохи у якійсь мірі стосується і всього історичного процесу. Якраз при такому підході історія стає історією стилів, «себто історією зміни певних для кожної доби характеристичних систем мистецьких ідеалів, мистецьких смаків та характеристичних рис мистецької творчості»¹³. При цьому кожна епоха має своє обличчя, «свій стиль». У якості попередньої гіпотези Чижевський пише про «хвилювання» таких культурних стилів європейської історії: раннє середньовіччя поступається пізньому середньовіччю, те у свою чергу переходить у Ренесанс, після Ренесансу йде бароко, після бароко настає класицизм, долі йде романтизм, потім реалізм, котрий закінчується з настанням неоромантизму (символізму) або ще модернізму і, врешті, стиль сучасності – це неокласицизм. У свою чергу, кожен наступний стиль протистоїть попередньому. І це є ще один варіант реалізації гегелівської ідеї діалектичної суперечності як умови історичного розвитку.

Характерні риси, що виділяють певну епоху на лінії часу як якусь особність, ставлячи її в ряд інших замкнених єдностей, утворених своїм набором характерних рис, розуміються Чижевським як відкриття вченим об'єктивно існуючого стану речей в минулому. Отже, «епоха» у Чижевського – це не довільно вихоплений дослідником за якимось суб'єктивними критеріями відтинок на лінії часу, це та часткова цілісність, що унеобхіднена якісною різноманітністю змістових характеристик часу; і вони, як характерні риси, змушують *ізсередини* історичний час поділитись на певні відтинки. Це, з одного боку. Але, з іншого, розриви лінії часу на окремі епохи є попередньою умовою осмислення та інтерпретації минулого. І в частині інтерпретації потрібно вказати на активну позицію суб'єкта дослідження в

історичному пізнавальному процесі. Чижевський прекрасно розуміє цю центруючу роль дослідника у осягненні минулих епох і побудові образів цих епох. Свідченням цього є використання ним при вивченні минулого такого конструкту свідомості дослідника як веберівський «ідеальний тип». Але використання категорії ідеального типу є для нього лише засобом вірного схоплення наперед заданої історичної епохи. А тому історична епоха в розумінні Чижевського – це явище об'єктивне, та відразу ж зі свого боку потрібно зауважити, що відкриття *саме такого* набору характерних рис залежить все таки від *цього конкретного* дослідника. У іншого це можуть бути інші характерні риси.

Детальніше прояснимо цю ситуацію. Як визначаються характерні риси, що і уможливають поняття «епоха»? Коротка відповідь: через процедуру типізації. Як відомо, у Макса Вебера «ідеальний тип» не є тенденція, що внутрішньо притаманна певній сукупності артефактів, це швидше теоретична конструкція (або як би ми тепер сказали евристичний прийом), створена (а значить така, що має суб'єктивну природу) для класифікації та інтерпретації об'єктивного соціального процесу. Може видатись, що осягнення історичної дійсності в поняттях і виділення типового стає *результатом* роботи дослідника з образами, уявленнями, сприйняттями і т.п., насправді ж вже на початку дослідження конструється мисленнєвий образ (ідеальний тип), що стає засобом, з яким співставляються і порівнюються факти об'єктивної дійсності. І в типовому якось повинна відобразитись реальність, з іншого боку, ідеальний тип фіксує стан невідповідності між цією логічною конструкцією і історичною реальністю. Тому ідеальний тип вибудовується як доведення реальних фактів людського життя до їх повної здійсненості, до їх повного вираження, до логічної несуперечливості. Таким чином будується «чиста» модель реальності, із якою існуючі факти цієї реальності і співвідносяться. У свою чергу, на наступному етапі, будучи співвіднесеними, деякі з цих фактів стають типовими, а решта при конструюванні епохи як типу, просто не помічається¹⁴.

133

І у Чижевського типові або характерні риси якоїсь епохи – це не якась «середня» властивість, взята з усіх відомих фактів одного класу, що стосуються цієї епохи, а найяскравіші факти і саме вони репрезентують стиль доби. «Не шукання за пересічними, «нормальними», середніми та «сірими», безбарвними з'явищами є передумовою історичного синтезу, – пише він, – а навпаки, встановлення найяскравіших, репрезентативних, «надпересічних», «типових» з'явищ. На підставі аналізу цих з'явищ можемо дістати яскраві та ясні характеристики цих культурних стилів»¹⁵. Більше того, твори геніїв (Гете, Шевченка, Пушкіна) бувають настільки

індивідуальними, що віднесення їх до якоїсь групи взагалі є неможливим. Тобто типові факти епохи – це не масові, а одиничні факти, *доведені* до рівня типових і саме тут ми і помічаємо схожість із Максом Вебером, що також писав про невідповідність між структурою реальності і структурою ідеального типу¹⁶.

До того ж у самого Вебера його теорія чільно пов'язана з неокантіанською методологією, прикладеною до історичного процесу. Власне, його «ідеальний тип» – це один із можливих варіантів реалізації ідей Г.Рікєрта. Для Рікєра, як і для інших неокантіанців, є важливою ідея активності свідомості при пізнанні об'єктивно існуючого світу. Буття будь-якої дійсності – це її буття, насамперед, у свідомості. Тому ні про яке *відображення* об'єкта в суб'єкті не може бути й мови. Розум дослідника не відображає на поняттєвому рівні певні об'єкти історичної реальності, а *привносить* категорії в об'єкт. І як наслідок, засвоєння історичної дійсності у формі науки історії стає результатом *теоретичного конструювання* через свідоме застосування методу. У Рікєрта принципом вибору об'єкта для історичного дослідження є віднесення його до якоїсь загальнозначущої цінності, завдяки чому сам об'єкт наділяється певним значенням. Вебер і конкретизує з допомогою концепції ідеального типу думку Рікєрта про те, що об'єкт історичних наук конструюється за принципом віднесення до цінності.

Звичайно, Чижевський спеціально не займається теорією «ідеального типу», його цікавить насамперед *практичне* використання цієї теорії, але на ту інтелектуальну традицію, в межах якої він працює, ми вказати повинні.

Окремі типові явища у Чижевського виходять за хронологічні межі тієї епохи, якій вони притаманні. Вони можуть бути типовими і для іншої епохи. Якраз тут спрацьовує знову ж таки гегелівський принцип «зняття» (aufheben), коли кожний наступний період історичного розвитку ніби знімає все важливе, що було у попередньому етапі, роблячи його не потрібним і, як би там не було, але наступний, більш високий етап, не заперечує попередній повністю, а розвиток відбувається через збереження отих важливих рис попереднього у наступному. І саме концентрація уваги на таких фактах виводить і самі епохи за часові межі. Такі «наскрізні» утворення виводять дослідника у вимір незмінного. Тому через їх вивчення самі історичні епохи можна розглядати як «надчасові цілості». Дослідження їх приводить до фокусування уваги дослідника не на часовій, а на формальній складовій таких типових фактів, примушує бачити не моменти мінливості, а незмінні структури. Чижевський у цьому пункті погоджується із українським літературознавцем В.Державіним, який говорив про «морфологію» культурних з'явищ і припускав «можливість повного одриву морфологічного дослідження від історії»¹⁷. Методологічно справді такі цілості адекватніше розглядати через застосування не історичного, а структурного підходу¹⁸.

Крім усього цього не потрібно забувати, що Чижевський одним із перших розпочав рефлексії над українською філософсько-історичною думкою, коли у 1932 році опублікував статтю «В'ячеслав Липинський як філософ історії», в якій він детально аналізує філософсько-історичне підґрунтя соціологічної теорії Липинського.

Отже, на прикладі цих кількох моментів філософсько-історичного дискурсу ми бачимо настільки нерозривно Чижевський пов'язаний з рухом тогочасної німецької філософської думки, настільки він органічно використовує в своїх наукових цілях її найвищі зразки. Ідеї Гегеля, Вундта і Шпенглера, Рікєрта і Вебера якраз і стали підґрунтям рефлексій Дмитра Чижевського над історичним виміром людського буття.

¹ *Вассиян Ю.* До головних засад націоналізму // *Вассиян Ю.* Твори.- Торонто, 1972.- Т. 1: Степовий сфінкс.- С. 114; ² Так, застосовуючи гегелівську схему до розвитку національних філософій, Чижевський пише: «Лінія філософічного розвитку в різні епохи, так би мовити, проходить через різні країни, через різні нації. Іноді лінія філософічного розвитку кілька разів повертається до тієї самої нації, іноді проходить через неї лише раз» (*Чижевський Д.* Нариси з історії філософії на Україні.- Мюнхен, 1983.- С. 11). Або, так як «абсолютна правда не може розкритися ні в якому закінченому вияві», то «кожен окремих вияв абсолютної правди, – тобто кожне окреме філософічне твердження, що ми маємо в історії розвитку людської думки, є лише часткова правда, фрагмент, уривок абсолютної правди, є неповний і недосконалий відблиск Абсолютного» (Там само. – С. 9); ³ *Чижевський Д.* Культурно-історичні епохи // *Чижевський Д.* Українське літературне бароко: Вибрані праці з давньої літератури. - К., 2003. - С. 346; ⁴ *Чижевський Д.* Нариси з історії філософії на Україні. - С. 9; ⁵ *Гегель Г.В.Ф.* Енциклопедія філософських наук.- М., 1977.- Т. 3: Філософія духа.- С. 66; ⁶ Там само; ⁷ *Філософія історії / Под ред. А.С.Панарина.- М., 2001.- С. 174;* ⁸ *Чижевський Д.* Нариси історії філософії на Україні. - С. 15-16; ⁹ Там само. - С.17; ¹⁰ *Чижевський Д.* На теми філософії історії // *Чижевський Д.* Філософські твори. У чотирьох томах. - К., 2005.- Т.2: Між інтелектом і культурою: дослідження з історії української філософії. - С. 10-11; ¹¹ Ми спеціально не зупиняємось на питанні про ставлення Чижевського до своєї власної національної ідентичності та сприйнятті його ідентичності іншими; ¹² Між іншим, ця схема, що так вдало помічена Чижевським досить чітко прослідковується і в історіософських побудовах Дмитра Донцова. Про це дивіться нашу розвідку: Про історіософію Дмитра Донцова // Проблеми гуманітарних наук: Наукові записки ДДПУ ім. Івана Франка.- Дрогобич, 2002.- Вип. 10. – С. 57-66; ¹³ *Чижевський Д.* Культурно-історичні епохи. – С. 348; ¹⁴ Для прикладу наведемо кілька цитат із творів самого Вебера, що більш глибоко ілюструють його власне розуміння ідеального типу. «У цьому мисленому образі (тобто, ідеальному типові – В.А.) окремі зв'язки й процеси історичного життя об'єднані у певний, позбавлений внутрішніх суперечностей космос мислених зв'язків. З погляду свого змісту згадана конструкція має характер *утопії*, створеної шляхом мисленого посилення деяких елементів дійсності. Її відношення до емпірично даних фактів дійсного життя полягає насамперед у тому, що, коли зв'язки, представлені в описаній вище конструкції в абстрактній формі ... якоюсь мірою *проявляють себе* або ж *вважаються* як значимі. – ми спроможні, зіставляючи їх з *ідеальним типом*, з прагматичною метою *показати* їхню *своєрідність* і пояснити її. Такого роду метод може бути евристичним, а для визначення цінності явища навіть необхідним. У процесі *дослідження* ідеально-

типове поняття – це засіб для винесення правильного судження щодо каузального зведення: воно – не «гіпотеза», але здатне вказати напрямок, яким мусить іти утворення гіпотез. Не дає воно нам і *зображення* дійсності – але надає для цього однозначні засоби вираження» (Вебер М. «Об'єктивність» соціально-наукового пізнання // Вебер М. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика / Пер. з нім. О.Погорілого.- К., 1998.- С. 237). І ще: «...мета ідеально-типових понять полягає саме в тому, щоб якнайповніше донести до свідомості *не* родові ознаки, а навпаки, *своєрідність* явищ культури» (Там само. - С. 250); ¹⁵ Чижевський Д. Культурно-історичні епохи. - С. 355; ¹⁶ У іншій, більш ранній своїй розвідці Чижевський пише, з посиланням знову ж таки на Вебера, що «для характеристики нації (як і кожного іншого з'явища зі сфери Духа) важливе не «пересічне», а «типове», себто найяскравіше, видатне (наприклад, для характеристики якогось мистецького стилю потрібно не якихось узагалі «пересічних», «середніх» представників даного стилю, а «найбільш типових», себто – найбільш мистецьки обдарованих творців і найбільш мистецьки-вартих творів)». (Чижевський Дм. Фільософія на Україні (Спроба історіографії).- Прага, 1926.- С. 15). Можливі випадки, коли типовими для якогось періоду стають навіть поодинокі твори. В своїй роботі «Початки і кінці нових ідеологічних епох» як приклад він називає «Слово о полку Ігоревім» для давньоруської доби історії української культури; ¹⁷ Чижевський Д. Культурно-історичні епохи. - С. 357; ¹⁸ Цікаво було б порівняти розуміння історичної епохи у Чижевського та у Віктора Петрова, що перебуваючи після Другої світової війни в еміграції, присвятив цій проблемі низку статей («Історіософічні етюди», «Теорії доби і сучасність», «Засади поетики», «Проблема епохи», «Наш час як він є / З приводу статті Нормана Казнса “Несучасність сучасної людини”»). Як і Чижевський та Державін, так і Петров також писав про необхідність структурного підходу до вивчення фактів культурного життя. Започаткував же цю зацікавленість проблемою епохи серед українських інтелектуалів, мабуть, виступ мистецтвознавця Федора Івановича Шміта на засіданні Київського Українського Наукового товариства у 1919 році (Про це див.: Крупницький Б. Теорії доби і сучасність // Орлик.- Берхтесгаден, 1947. - №8. - С.7).